

*Др Санда Ђорац, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0003-1902-7628*

*Изворни научни рад
УДК: 004:342.7
DOI: 10.46793/XXIMajsko.551C*

ЗАШТИТА ЉУДСКИХ ПРАВА У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ: „ПРАВО НА ЗАБОРАВ” У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА*

Резиме

Дигитално окружење доноси нове изазове у остваривању и заштити основних људских права. Један од тих изазова повезан је и са кључним делом дигиталног окружења – интернетом и питањем информација објављених на овој глобалној светској мрежи. Једном објављени подаци остају доступни широј јавности без временског ограничења, што може угрозити приватност појединца. Прилагођавајући се новим изазовима Европски суд за људска права, установљен као независно, супранационално тело, континуирано развија своју праксу у заштити права. Његове пресуде пружају важан оквир за разумевање и заштиту права појединаца у дигиталном окружењу, наглашавајући значај права на приватност, али и права на слободу изражавања, пренос и чување информација. Предмет рада биће анализа судске праксе Европског суда за људска права у случајевима заштите „права на заборав“, кроз тражење „правичне равнотеже“ између супротстављених права: на приватност и на слободу изражавања.

Кључне речи: *Европски суд за људска права, право на приватност, право на слободу изражавања, право на заборав, судска пракса.*

1. Увод

Савремени свет се глобално налази у процесу дубоке трансформације коју покреће дигитализација, као процес увођења и шире примене дигиталних технологија у свим областима друштвеног живота. Евидентне су значајне предности у погледу ефикасности, комуникације, доступности информација и

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2025. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

развоја иновација. Међутим, паралелно с тим, отварају се и бројна питања у области заштите људских права, посебно права на приватност и права на слободу изражавања.

У дигиталном окружењу у којем се користе дигиталне технологије (интернет, апликације, софтвери, уређаји, подаци, алгоритми) стварају се промене и последице у свим сферама друштвеног живота. Тако се и стандард „приватни живот“ мења и сусреће са све већим изазовима. Односно, у дигиталном окружењу, у којем су подаци скоро универзално доступни свима, све више се брише граница између приватног живота и јавности доступне сфере. Лични подаци појединаца се све чешће обрађују, чувају и користе без њихове пуне сагласности или знања.

Традиционални правни механизми често не прате довољно брзо развој технолошких алата, што оставља простор за повреду људских права, између осталих, и права на приватност. Као једно од темељних људских права гарантовано одредбом чл. 8. Европске конвенције о људским правима,¹ поштовање овог права у дигиталном окружењу суочено је са различитим изазовима. У том смислу је улога Европског суда за људска права од суштинске важности, јер је он кроз своју праксу развио значајну јуриспруденцију која се односи на заштиту приватности. Један аспект права на приватност је и право на заштиту угледа брисањем података, познато и као „право на заборав“ (*right to be forgotten*). Ради сагледавања критеријума заштите „права на заборав“ велики значај има судска пракса Европског суда за људска права, као правни извор европског супранационалног права. Практика овог Суда игра кључну улогу у обликовању праксе других европских судова, а његова упутства су од изузетног значаја за европске државе које настоје да се придржавају одређених европских минималних принципа.² Анализирање свих пресуда Европског суда за људска права које се односе да заштиту „права на заборав“ није могуће у раду овог обима, чак ни сваке посебно, па су у раду након општег осврта на право приватности и на право на слободу изражавања, обрађена само нека питања која се односе на заштиту „права на заборав“.

¹ Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (у даљем тексту Конвенција) представља инструмент који осим гарантовања права регулише и поступак пред Европским судом за људска права, који је као стални орган Савета Европе са седиштем у Стразбуру, основан у циљу заштите људских права која су гарантована Конвенцијом. Конвенција је ратификована и у Републици Србији – Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Сл. лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – испр. и Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2010 и 10/2015).

² Szeghalmi, V., *Difficulties Regarding the Right to Be Forgotten in the Case Law of the Strasbourg Court*, Athens Journal of Law, Volume 4, Issue 3, p. 255.

2. Право на приватност и право на слободу изражавања из Европске конвенције о људским правима и основним слободама

У каталогу гарантованих права Конвенција, између осталих, гарантује у одредби чл. 8. и право на поштовање приватног живота.³ Приватни живот је појам који није лако дефинисати. Иако постоје тешкоће у дефинисању приватног живота и утврђивању његових граница, то не значи да он не постоји. Право на поштовање приватног живота несумњиво је једно од најосновнијих људских права, кључно за институционалну и нормативну заштиту људског достојанства и аутономије.⁴ У најширем смислу, право на приватност може се дефинисати као скуп правила која појединцу обезбеђују унутрашњи мир и живот по сопственом избору.

Термин „приватни живот“ користи се у правној теорији и пракси за означавање простора личне слободе у којем појединац самостално одлучује ко ће и под којим условима имати приступ његовој интимној сфери. Овај појам подразумева заштиту појединца од произвољних и неоснованих уплитања од стране државе, али и трећих лица, те представља један од темељних аспеката савременог концепта људских права.

У правној теорији не постоји универзална, општеприхваћена дефиниција појма приватног живота. Док неки аутори сматрају да је такав покушај унапред осуђен на неуспех због сложености самог појма,⁵ други заступају став да он

³ Одредба чл. 8. Конвенције гласи:

1. Свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке.

2. Јавне власти неће се мешати у вршење овог права сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите права и слобода других.

Главна сврха овог члана је да обезбеди заштиту развоја личности појединца и његових односа са другима, без спољашњег мешања. У првом ставу овог члана проглашавају се права, док се у другом ставу постављају извесна ограничења, чиме се у ствари одређује граница државне акције или задирања (мешање, интревенција) у одговарајуће право, која ће се сматрати допуштеним.

⁴ Право на приватност, загарантовано чл. 8 Европске конвенције о људским правима, дефинисано је у Декларацији о средствима масовне комуникације и људским правима, садржаној у Резолуцији 428 (1970) Парламентарне скупштине Савета Европе од 23.1.1970., као „право да човек живи свој живот уз минимум мешања“.

⁵ На то указује Дитертр, Ж., *Изводи из најзначајнијих одлука Европског суда за људска права* (превод Н. Крзнарић), Београд, 2006, стр. 215; Roagna, I., *Заштита права на поштовање приватног и породичног живота у складу са Европском Конвенцијом о људским правима*, Савет Европе, Стразбур, 2012, доступно на http://www.coe.int/t/dgi/hmatimplement/Source/documentation/hb11_privatelite_bosnian.pdf, стр. 15; Kilkelly, U.,

обухвата аспекте попут личног здравља, филозофских, религијских и моралних уверења, професионалног и материјалног положаја, као и других елемената који чине основу индивидуалне егзистенције.⁶ У немачкој правној теорији приватни живот се често поистовећује са „интимном сфером у којој појединац следи сопствене интересе и наклоности, које чине одраз једне личности“, при чему се овим правом „штити јединствена личност човека у свом физичком, менталном и духовном постојању“.⁷

Европски суд за људска права, који тумачи Конвенцију, никада није понудио исцрпну дефиницију појма „приватни живот“.⁸ Суд уместо тога примењује приступ „од случаја до случаја“, тумачећи појам у контексту конкретних животних ситуација. Овај метод омогућава флексибилност у примени, али истовремено и ствара простор за правну неодређеност. На тај начин, он у ствари обезбеђује алиби за избегавање дефинисања појма „приватни живот“.⁹ Неспорно је и да тако оставља отворену могућност да се у његове оквире подведе широка лепеза односа у личној сфери.

Екстензивно тумачење у пракси Европског суда за људска права довело је до тога да појам „приватног живота“ обухвата читав спектар односа и ситуација, али и да, упркос богатој пракси овог Суда,¹⁰ која како је речено има фундаменталну улогу у дефинисању минималних европских захтева, остане концептуално неухватљив и отворен за даље развијање. У суштини, све интеракције појединца са другим лицима могу потенцијално бити обухваћене овим правом.

Право на поштивање приватног и породичног живота, Водич за provedбу члана 8 Европске конвенције о људским правима, 2004, стр. 17, доступно на http://www.coe.ba/web2/en/dokumenti/cat_view/36-coe-general-documents-coe-opti-dokumenti/116-publications--publikacije.html

⁶ Cohen - Jonathan, G., *Respect for private and family life*, The European System For The Protection Of Human Rights/R. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold (eds.), Dordrecht, 1993, p. 406.

⁷ Scherak, N., *Der Konflikt zwischen dem Recht auf Meinungsfreiheit und den Persönlichkeitsrechten in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte*, Dissertation, Universität Wien, 2013, p. 40.

⁸ На пример, Европски суд за људска права у одлуци *Denisov v. Ukraine*, No. 76639/11 од 25. септембра 2018. у § 95 истиче да је „приватни живот“ широк појам који се опире потпуном дефинисању. Он обухвата физички и психолошки интегритет лица и може садржати у себи многобројне аспекте физичког и друштвеног идентитета појединца.

⁹ Ђорац, С., *Право на поштовање породичног живота као људско право*, докторска дисертација, Крагујевац, 2017 (необјављено).

¹⁰ Видети, на пример, праксу Европског суда за људска права наведену у Ђорац, С. *нав. дело*, стр. 40 – 41.

Право на приватност може бити угрожено правом на слободу изражавања. У изношењу информација, преносу или чувању може доћи и до повреде права на приватни живот лица на које се те информације односе.¹¹

Слобода изражавања представља један од темеља демократског друштва и предуслов је за развој појединца и напредак друштва у целини. Право на слободу изражавања, у разним видовима и начинима, није само један од камена темељаца демократије, већ и предуслов за остваривање многих других права и слобода предвиђених Конвенцијом.¹² Ниједан други политички систем осим демократије не може на поуздан начин да гарантује заштиту људских права.¹³

Право на слободу изражавања има изузетно широк обим примене и заштићен је у бројним контекстима и облицима. Суд је у својој пракси више пута наглашавао фундаментални значај права на слободу изражавања, које није примењиво само на „информације“ или „идеје“ које наилазе на повољан пријем или се сматрају неувредљивима или људе остављају равнодушнима, већ и на оне „информације“ или „идеје“ које вређају, шокирају или узнемиравају; управо су такви захтеви у погледу плурализма, толеранције и ширине погледа без којих нема „демократског друштва“.¹⁴

Према чл. 10. Конвенције, свако лице има право на слободу изражавања, што укључује слободу да има ставове, као и слободу да прима и преноси информације и идеје.¹⁵ Но, ово право не подразумева постојање посебног субјективног права појединца на приступ свим информацијама, нити намеће позитивну обавезу држави да обезбеди општи приступ информацијама свим заинтересованим странама. Право на слободу изражавања, иако суштинско,

¹¹ Франић, М., Родин, М., Вујовић, В., *Заштита људских права у дигиталном окружењу*, Зборник радова: Актуалности грађанског процесног права – национална и успоредна правнотеоријска и практична достигнућа, Сплит, 2024, стр. 329.

¹² Исто, стр. 21.

¹³ Case of Handyside v. The United Kingdom, No. 5493/72 од 7. децембра 1976., §49.

¹⁴ Видети Водич за члан 10 Европске конвенције о људским правима – Слобода изражавања, ажуриран 31. августа 2020, стр. 12, доступно на https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_10_srp.

¹⁵ Одредба чл. 10. Конвенције којим је гарантована слобода изражавања гласи:

1. Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примање и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.

2. Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.

није апсолутне природе и подложно је легитимним ограничењима у циљу заштите права и слобода других. У том контексту, право на приватност може представљати оправдан основ за ограничавање слобод изражавања. Уколико се „право на заборав“ сматра дериватом права на приватни живот, приступ информацијама, као аспект права на слободу изражавања, може бити ограничен ради заштите тог права, под условом да су за таква ограничења испуњени одређени услови. Суд се овим питањем бави у сваком конкретном случају, настојећи да постигне „правичну равнотежу“ између права из чл. 8. и 10. Конвенције.

3. Право на заборав

У дигиталном окружењу где информације трајно остају доступне на интернету, „право на заборав“ добија све већи значај као вид заштите приватности. Чињеница је да интернет појачава видљивост информација и чини их скоро свеобухватно доступним – трајно се могу пронаћи на интернету, посебно путем претраживача. Личне информације појединаца често се користе на претраживачима, што представља класичан пример дељења личних података са целокупном јавношћу.¹⁶ Доступност информација на интернету и једноставан приступ тим информацијама путем претрага повезаних са именом и презименом особе може, у неким случајевима, имати далекосежан негативан утицај на перцепцију особе и опште мишљење о њој. Особа због тога може живети у сталном страху да ће у различитим контекстима бити суочена са својим прошлошћу.¹⁷

„Право на заборав“¹⁸ представља веома актуелну тему у области заштите људских права, а посебно је важно у дигиталном окружењу, где информације остају трајно и лако доступне на интернету. „Право на заборав“ се може сматрати људским правом, јер постоји да би заштитило основна људска права, попут права на приватност и углед.¹⁹ Ово право у контексту „дигиталног

¹⁶ Heval Çınar, Ö., *The current case law of the European Court of Human Rights on privacy: challenges in the digital age*, The International Journal of Human Rights Volume 25, 2021, Issue 1: The right to privacy in the digital age: different perspectives around the globe, p. 40.

¹⁷ Видети: Joint Factsheet, Right to be forgotten, ECtHR and CJEU Case-Law, последњи пут ажурирано 31.8.2024, доступно на <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/right-to-be-forgotten>

¹⁸ У литератури се наводи да одлука да се овај концепт назове „право на заборав“ није најсрећније решење, јер овај израз наводи на погрешну претпоставку да промовише цензуру, док у стварности то није случај. Професор на Универзитету у Оксфорду Луциано Флориди потврђује ову идеју, наводећи да верује да је цело право „посебно лоше названо“. Без контекста, када чујемо да се информације „заборављају“, то одмах може навести на погрешан закључак да се информације мењају, уклањају или скривају. Више о томе видети: Neville, A., *Is It a Human Right To Be Forgotten? Conceptualizing The World View*, Santa Clara Journal of International Law, Vol. 15, Issue 2, 2017, p. 170.

¹⁹ Исто, стр. 172.

памћења и/или задржавања података²⁰ представља концепт који се често повезује са заштитом личних података и правима појединца да њихови подаци (не) буду доступни на неодређено време. Признавање „права на заборав“ у дигиталном окружењу подразумева ограничавање приступа информацијама, односно анонимизирање или уклањање личних података из јавних извора, нарочито интернета, када (више) не постоји легитиман разлог да буду јавно доступни (на пример, застареле или нетачне информације, информације које се односе на осуђене или на поступке који су били већ окончани, информације које су штетне по нечију репутацију и приватност, или нису у јавном интересу).

„Право на заборав“ није формално признато у оквиру Савета Европе, међутим јесте у праву Европске уније (пре свега у Општој уредби о заштити података).²¹ Прекретницу у формирању концепта „права на заборав“ представља одлука Суда правде ЕУ у случају *Google Spain SL* и *Google Inc.* против Шпанске агенције за заштиту података и *Maria Costeja González*-а.²² У

²⁰ Weber, R. H., *The Right to be Forgotten: More than a Pandora's box?*, Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce, Vol. 2, 2011, p. 120.

²¹ Уредба (ЕУ) 2016/679 Европског парламента и Савета од 27. априла 2016. о заштити физичких лица у односу на обраду података о личности, и о слободном кретању таквих података и о стављању Директиве 95/46/ЕЗ ван снаге (Општа уредба о заштити података – ГДПР), примењује се од маја 2018. године. Наведена Општа уредба представља регулаторни оквир и механизам за заштиту података, а уведена је као део напора да се спречи произвољно и неометано мешање у право на приватни живот у оквиру Европске уније. Одредба члана 17. наведене Опште уредбе „Право на брисање (‘право на заборав’)“, предвиђа:

„Лице на које се подаци односе има право да од руковоаца затражи брисање личних података који се на њега односе без непотребног одлагања, а руковалац је дужан да без непотребног одлагања избрише личне податке када ти лични подаци више нису неопходни за сврхе због којих су прикупљени или на други начин обрађивани.“

²² Видети: Judgment of the Court (Grand Chamber), *Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González*, од 13. маја 2014. у предмету C-131/12, доступно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>.

Предмет је проистекао из захтева који је шпански држављанин Mario Costeja González поднео у марту 2010. Шпанској агенцији за заштиту података AEPD (званично тело у Шпанији задужено за надзор и спровођење Закона о заштити личних података) против новина La Vanguardia Ediciones SL (издавача високотиражних дневних новина, посебно у Каталонији), као и против Google Spain и Google Inc.

Захтев је заснован на чињеници да када би корисници интернета унели име Mario Costeja González у интернет претраживач Google (у даљем тексту: Google претрага), добили би линкове до две странице дневних новина La Vanguardia од 19. јануара и 9. марта 1998. године, које су садржале оглас са именом Mario Costeja González за аукцијску продају непокретности повезаних са запленом ради наплате дугова из социјалног осигурања.

овој одлуци Суд правде ЕУ је потврдио да грађани имају право да траже уклањање линкова из претраживача ако су подаци нетачни, непотпуни или више нису релевантни.²³

Наведена одлука поставила је нови стандард који омогућава грађанима да затраже уклањање повезаности свог имена са одређеним линковима у резултатима које приказују интернет претраживачи. Осим тога, утицала је и на даљи развој „права на заборав“ и унутар Савета Европе, кроз праксу Европског суда за људска права.

Овом захтевом, Mario Costeja González је, с једне стране, захтевао да се La Vanguardi-ји наложи да обрише или промени наведене странице тако да се његови лични подаци више не појављују на њима, или да примени одређене алате за претрагу интернета како би заштитио те податке. С друге стране, затражио је од компаније Google Spain или Google Inc. да наложе брисање или сакривање његових личних података како се више не би појављивали у резултатима претраге и линковима сајта La Vanguardia. У том контексту, Mario Costeja González је тврдио да би ти подаци требало да буду уклоњени јер су поступци окончани годинама раније и није било никаквих спорних или неразрешених потраживања против њега. Чињеницу да су ти подаци и даље били лако доступни сматрао је штетном за своју репутацију. Mario Costeja González сматрао је да лице на које се подаци односе може да се успротиви индексирању личних података од стране претраживача када би објављивање тих података од стране претраживача било штетно за њега и када његова основна права на заштиту тих података и на приватност, која укључују „право на заборав“, превазилазе легитимне интересе оператора тог претраживача и општи интерес за слободу информисања.

Одлуком од 30. јула 2010. године, AEPD је одбио поменути захтев у делу који се односи на La Vanguardia, оценивши да је његово објављивање предметних информација било правно оправдано, с обзиром на то да је спроведено по налогу Министарства за рад и социјална питања у циљу максималног публицитета јавне аукције како би се окупио што већи број понуђача. Насупрот томе, исти приговор је прихваћен у делу у којем је био усмерен против компанија Google Spain и Google Inc. У том смислу, AEPD је сматрао да оператори претраживача подлежу законским прописима о заштити података и да морају предузети неопходне мере за заштиту личних података. Као резултат жалби које су поднели Google Spain и Google Inc против одлуке AEPD-а, Национални суд Шпаније (Audiencia Nacional) одлучио је да обустави поступак и затражи претходно тумачење од Суда правде Европске уније.

Суд правде је утврдио да Mario Costeja González има право да затражи брисање својих личних података са Google-а и, сходно томе, да Google има обавезу да их уклони. У свом образложењу, Суд је навео да иако претраживачи имају право да обрађују личне податке када је то неопходно због легитимног интереса власника података или интереса трећих страна, то право ипак није апсолутно и може бити ограничено када долази у сукоб са интересима или основним правима лица на које се подаци односе, посебно са правом на приватност.

²³ За спровођење ове одлуке усвојене су 7. јула 2020. Смернице 5/2019 о критеријумима за право на заборав у случају интернет претраживача у складу са Општом уредбом о заштити података, доступно на https://www.edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_guidelines_201905_rtfbsearchengines_afterpublicconsultation_hr.pdf.

Иако Конвенција не садржи изричито „право на заборав“, односно не представља самостално заштићено право,²⁴ пракса Европског суда за људска права показује да овај концепт већ има значајно место у области заштите права („дигиталне“) приватности.²⁵ Кроз динамично тумачење права гарантованих Конвенцијом Суд препознаје потребу да особа буде заштићена од изложености у јавности, односно да у дигиталном окружењу у извесној мери има контролу над личним подацима.²⁶ Стога се кроз заштиту „права на заборав“ управо тежи

²⁴ Видети, на пример, Neville, A., *нав. чланак*, стр. 170. који се закључује да је „право на заборав“ људско право због права на приватност и углед, као и констатацију да то остаје глобална тема о којој се и даље активно расправља и која се непрестано развија.

²⁵ Европски суд за људска права се бавио питањем „права на заборав“, на пример, у погледу: медијских веб-архива које садрже податке о личности појединца који је био предмет објаве у прошлости (*Case of M.L. and W.W. v. Germany*, No. 60798/10 и 65599/10 од 28. јуна 2018.); могућности појединаца оптужених или само осумњичених да су учинили кривично дело да након одређеног времена њихови подаци о личности буду уклоњени (ДНК профил, фотографије идентитета и отисци прстију) које су надлежни органи прикупили у базама података у циљу спречавања и борбе против криминала (*Case of B.B. v. France*, 2009; No. 5335/06 од 17. децембра 2009; *Case of Gardel v. France*, No. 16428/05 од 17. децембра 2009.; *Case of M.B. v. France*, No. 22115/06 од 17. децембра 2009; *Case of M. K. v. France*, No. 19522/09 од 18. априла 2013; *Case of Brunet v. France*, No. 21010/10 од 18. септембра 2014.; *Case of Ayçaguer v. France*, No. 8806/12 од 22. јуна 2017.; *Case of Catt v. The United Kingdom*, No. 43514/15 од 24. јануара 2019.; *Case of Gaughran v. The United Kingdom*, No. 45245/15 од 13. фебруара 2020.); немогућност појединца да након протекла одређеног временског периода избрише претходне осуде из свог полицијског досијеа (*Case of M.M. v. The United Kingdom*, No. 24029/07 од 13. новембра 2012.); чувања веома старих података о личности у досијеима служби државне безбедности (*Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, No. 62332/00 од 6. јуна 2006.). Видети Водич кроз судску праксу Европског суда за људска права – Заштита података, ажурирано 28. фебруара 2023., доступно на https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacijanova/vodic/Vodi%C4%8D_kroz_sudsku_praksu_ESZLJP/Vodi%C4%8D_kroz_sudsku_praksu_ESLJP-srpski_28.2.2023.godina.pdf, стр. 64–67.

²⁶ Међутим, приликом разматрања релевантности права на заборав у контексту Европске конвенције о људским правима, треба указати на то да се основи на које се ослонио Суд правде Европске уније у одлуци *Google Spain* разликују од основа које је примењивао Европски суд за људска права приликом разраде значења права на приватни живот у својој пракси.

С једне стране, Суд правде ЕУ је пре свега разматрао ограничење сврхе обраде података у светлу чланова 7. и 8. Повеље о основним правима ЕУ и одредби Директиве о заштити података, процењујући да ли је обрада података од стране Google-а прекомерна, небитна или застарела у односу на првобитну сврху обраде. На тим основама је Суд правде ЕУ пресудио да је, између осталог, стављање на располагање линкова ка личним подацима шпанског подносиоца захтева било противзаконито и наложио је Google-у да учини те линкове недоступним.

С друге стране, Европски суд за људска права је настојао да постигне равнотежу између приступа информацијама о појединцима и права тог појединца у ширем контексту,

ка томе да особи буде омогућена контрола над својим дигиталним идентитетом и самим тим у извесном смислу и личном репутацијом. Према ставу изнетом у литератури „право на заборав“, како се примењује у Европи, штити слободу изражавања и приступ информацијама, док такође омогућава заштиту приватности и угледа.²⁷

4. „Право на заборав“ или „право на сећање“ – тражење „правичне равнотеже“ између права на приватност и права на слободу изражавања

Европски суд за људска права одлучивао је о заштити „права на заборав“ из два угла: са једне стране, појединаца који су тврдили да је објављивање и неограничена доступност њихових личних података на интернету повредила њихов приватни живот и углед као његов саставни део, самим тим и (не)могућност да појединац настави свој живот без трајног оптерећења прошлости, и са друге стране, медија који су управљали тим подацима доступним на интернету и који су тврдили да би уклањање таквих података нарушило њихову слободу изражавања. Дакле, право на поштовање приватног живота супростављено је праву на слободу изражавања, па је у контексту дигиталног окружења кључни изазов у заштити „права на заборав“, као аспекта права на приватни живот, његова потенцијална колизија са слободом изражавања и правом јавности на приступ информацијама. Стога се једно од централних питања односи на утврђивање јасних граница – у којим околностима и на који начин одређене информације треба да буду уклоњене, као и у којој мери такво уклањање може утицати на остваривање права на слободу изражавања. Другим речима, питање је које право има превагу „право на заборав“ или „право на сећање“.²⁸

„Право на заборав“ се најчешће разматра кроз тражење „правичне равнотеже“ између права на приватност и права на слободу изражавања, а кључни изазов је баланс између ових права. Одлуке о заштити „права на заборав“ морају се доносити уз пажљиво вагање интереса – заштите приватности која мора бити у равнотежи са очувањем слободе медија и права јавности на информисање. Оба поменута права као темељне вредности

процењујући да ли је објављивање информација довело до штете за појединца. Szeghalmi, V., *нав. чланак*, стр. 258.

Суштина је да концепт „права на заборав“ показује одређене разлике у праву Европске уније и у судској пракси Европског суда за људска права. За поређење ова два система видети: Joint Factsheet, Right to be forgotten, *исто*.

²⁷ Neville, A., *нав. чланак*, стр. 170.

²⁸ Више видети: Wechsler, S., *The Right to remember: The European Convention on Human Rights and the Right to be Forgotten*, Columbia Journal of Law and Social Problems, Vol. 49, No. 1/2015, p. 135 – 165.

демократског друштва нису апсолутна, како је већ наведено. То имплицира да су та права подложна одређеним ограничењима, па се ради заштите „права на заборав“ и право на приватност и право на слободу изражавања могу ограничити. Сходно томе, у процесу вагања између супротстављених права, неопходно је, у складу са праксом Европског суда за људска права, спровести тест пропорционалности.²⁹ Тумачење конвенцијских права у складу са овим принципом своди се у суштини на тражење „правичне равнотеже“ у ограничењу права које предузима држава уговорница.³⁰

Европски суд за људска права концепт „права на заборав“ изричито наводи у случају *Biancardi v. Italy*.³¹ Овај случај је важан јер показује како судови морају да балансирају између „права на заборав“ и права јавности да има приступ подацима који се односе на осуђене појединце. Подносилац захтева, главни и одговорни уредник онлајн новина, био је одговоран пред националним судом због тога што није извршио де-индексирање чланка који је извештавао о чињеницама везаним за кривични поступак покренут против приватних лица. Подносилац представке се жалио да је мешање у његово право да информише јавност било неоправдано и да је казна која му је изречена била прекомерна.

Европски суд за људска права је сматрао да обавеза де-индексирања материјала може бити наметнута не само провајдерима интернет претраживача, већ и администраторима новинских архива који су доступни путем интернета. Суд је напоменуо да овај случај није био везан за садржај чланка, нити за трајно уклањање чланка са интернета, већ искључиво за то што подносилац захтева није извршио де-индексирање чланка, што је током дужег периода омогућило да се имена тужилаца упишу у претраживач и да информације везане за кривичне поступке буду доступне. Утврдио је да нема повреде чл. 10. Европске конвенције о људским правима.

²⁹ У својој пракси Европски суд за људска права развио је „тест пропорционалности“ који примењује у сваком поједином случају како би утврдио да ли је дошло до повреде конвенцијских норми. Тест се примењује приликом разматрања представки у којима се истичу повреде чл. 8 – 11 и јавља се у два вида – ширем и ужем. Тест пропорционалности у ширем смислу састоји се из два корака. У првом, Суд разматра да ли је дошло до интервенције државе у одређено право, па уколико се утврди да јесте, други корак у том тесту је оцена да ли је такво мешање државе било оправдано, односно допуштено. Након тога, како би оценио да ли је интервенција државе у одређено право оправдана Суд спроводи тест пропорционалности у ужем смислу (тзв. тест балансирања), који се састоји из три корака у којима се оцењује легитимност циља, прикладност предузете мере и нужност предузете мере. Ћорац, С., *нав. дело*, стр. 66.

³⁰ Како је Европски суд за људска права истакао у случају *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* (No. 7151/75; 7152/75 од 23. септембра 1982.) тражење правичне равнотеже својствено је читавој Конвенцији (§69).

³¹ *Case of Biancardi v. Italy*, No. 77419/16 од 25. новембра 2021.

Проблем заштите „права на заборав“ јавља се у ситуацији када не постоје јасни и детаљни правни прописи под којима се лични подаци могу прикупљати, објављивати, чувати, или пак када не постоје правила о начину на који се могу користити или правила под којима могу бити уништени, Европски суд за људска права разматра да ли је податак чије се брисање захтева тачан или нетачан, да ли је јаван, колико времена је прошло од догађаја, да ли је дефинисан период чувања података, да ли је за брисање података потребна сагласност, да ли имају историјски, истраживачки или статистички значај, да ли је подносилац који захтева брисање података јавна личност, како је податак чије се брисање захтева доступан (нпр. претрагом преко интернет претраживача), да ли је континуирано доступан на интернету, да ли постоје негативне последице по личну сферу појединца које произлазе из континуиране доступности тих информација на интернету. Са циљем пружања одговора на питања која се намећу, Европски суд за људска права је у својој судској пракси развио низ критеријума на основу којих процењује да ли је оправдана заштита „права на заборав“, односно да ли је оправдано тражење уклањања из дигиталног окружења информација које су јавно доступне или ограничавање приступа раније објављеним информацијама. Критеријуми, које је сврху одмеравања конкурентних права установио Суд, који треба да буду узети у обзир су: природа архивираних информација односно да ли доприносе дебати од јавног интереса; време протекло од догађаја и од објаве; интерес јавности за те информације; степен познатости лица о коме је реч, односно да ли је особа позната и њено понашање након догађаја; претходно понашање лица о коме је реч; степен доступности информација у дигиталној архиви; негативне последице доступности информације; садржај и облик објављивања; утицај на слободу изражавања, нарочито на слободу штампе.³²

Суд у сваком појединачном случају процењује да ли се утврђени критеријуми могу применити на конкретан предмет, с тим да неки од тих критеријума могу имати већу или мању релевантност у зависности од специфичних околности тог случаја.³³ Другим речима, Суд је заузео став да критеријуми треба да буду прилагођени специфичностима сваког случаја, односно да се „право на заборав“ не може посматрати изоловано и да ће у већини случајева више критеријума истовремено бити узето у обзир.

Захтев појединца да „буде заборављен“ уколико сматра да су информације које се односе на њега застареле, нетачне, или штетне по његову репутацију и

³² Видети, на пример, *Case of Hurbain v. Belgium*, No. 57292/16 од 4. јула 2023. (§ 205); *Case of Von Hannover v. Germany* (No. 2), No. 40660/08 and 60641/08 од 7. фебруара 2012. (§109–113); *Case of Axel Springer AG v. Germany*, No. 39954/08 од 7. фебруара 2012. (§89–95); *Case of Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France*, No. 40454/07 од 10. новембра 2015., §93.

³³ *Case of Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*, No. 931/13 од 27. јуна 2017., §166.

приватност омогућава особи да затражи уклањање одређених података са интернета, посебно када оне нису у јавном интересу. У пресуди донетој у случају *Fuchsmann v. Germany*,³⁴ у којој је бизнисмен тражио уклањање чланка који га повезује са криминалом, Суд није утврдио повреду одредбе чл. 8. Конвенције, јер су информације биле објављене у јавном интересу. Према ставу изнетом у литератури постоји разлика између информација од јавног, општег интереса (укључује податке који се односе на послове политичара, јавно здравље и безбедност, законодавство, интересе потрошача и друштва, заштиту животне средине и друге информације које се тичу економије, културе или уметности) и информација које би могле интересовати јавност.³⁵ Као пример за информације које би могле интересовати јавност може се навести предмет *Axel Springer AG v. Germany*,³⁶ који се односи на кривични поступак у који је укључена јавна личност.³⁷ У овом предмету, медијска кућа *Axel Springer AG*, издавач листа *Bild*, објавила је серију чланака о познатом немачком глумцу који је ухапшен због поседовања дроге. У текстовима су били наведени његово пуно име, као и детаљи у вези са хапшењем. Глумац је поднео тужбу домаћим судовима, који су у поступку одлучили у његову корист, наложивши новинама да уклоне личне податке из објављених чланака и да обуставе даље објављивање информација те садржине.

Након тога, *Axel Springer AG* је поднео представку Европском суду за људска права, тврдећи да је одлуком немачких судова повређено њихово право на слободу изражавања из одредбе чл. 10. Конвенције. Суд је усвојио представку, утврдивши да је Немачка повредила наведено право, односно да је ограничењем медијског извештавања дошло до несразмерног мешања у слободу изражавања. У образложењу пресуде Суд је истакао да је глумац, као јавна личност, под већим степеном јавне контроле, нарочито у ситуацијама које се односе на кривичне поступке и догађаје од јавног значаја, али је нагласио и да се хапшење одиграло у јавности, па су кључни детаљи већ били доступни јавности пре објављивања спорних чланака. У том контексту, Суд је закључио да новинарско извештавање није било противзаконито и да је служило легитимном циљу информисања јавности. Наведени случај је посебно значајан

³⁴ Case of *Fuchsmann v. Germany*, No. 71233/13 од 19. октобра 2017.

³⁵ Szeghalmi, V., *нав. чланак*, стр. 264.

³⁶ Case of *Axel Springer AG v. Germany*, No. 39954/08 од 7. фебруара 2012.

³⁷ У Резолуцији 1165 (1998) Парламентарне скупштине Савета Европе о праву на приватност, ст. 6 и 7., јавне (познате) личности дефинишу се као особе које обављају јавну функцију и/или користе јавне ресурсе, као и, у ширем смислу, све оне које играју улогу у јавном животу, било у политици, економији, уметности, друштвеним делатностима, спорту или било којој другој области. Јавне личности морају препознати да посебан положај који заузимају у друштву – често својом вољом – аутоматски подразумева повећан притисак на њихову приватност. Видети: Резолуцију 1165 (1998) Парламентарне скупштине Савета Европе о праву на приватност од 26. јуна 1998, доступно на <https://pace.coe.int/en/files/16641/html>.

у контексту заштите „права на заборав“, јер је Суд истакао да јавне личности не могу аутоматски захтевати трајно уклањање информација које се односе на њих, уколико постоји легитиман јавни интерес и поступање новинара у границама професионалне етике.³⁸

Дакле, уколико је лице које тражи заштиту „права на заборав“ јавна личност, као у претходно наведеном примеру, праг толеранције према

³⁸ Важност тражења „правичне равнотеже“ између права на заштиту приватности и права на слободу изражавања потврђује и одлука у случају *Węgrzynowski i Smolczewski v. Poland*, No. 33846/07 од 16. јула 2013. Одлука се односи на случај двојице адвоката који су тврдили да су њихова права на поштовање приватног живота повређена због тога што је чланак који им је нарушио репутацију (у коме су изнете тврдње да су стекли богатство помажући политичарима у сумњивим пословним трансакцијама) и који је претходно био повучен из штампаног издања новина *Rzeczpospolita*, и даље био доступан на њиховом веб сајту.

Адвокати су пред националним судом захтевали уклањање чланка из дигиталних медија и архива. Суд у Варшави пресудио је у корист адвоката, утврдивши да су новинари који су објавили чланак засновали своје тврдње на недовољном броју информација и да нису предузели минималне кораке да потврде информације, што је у супротности са правима лица која су била тиме погођена. Тај суд је наложио новинарима и главном уреднику да плате новчану казну и објаве извињење у штампаном издању. Међутим, адвокати су касније открили да је исти чланак и даље доступан на веб сајту новина. У другом поступку пред пољским судовима, тражили су да се чланак уклони са интернета, али су судови одбили њихов захтев, сматрајући да би његово уклањање представљало цензуру.

Суд је у овом случају утврдио да интернет, који је алат за информисање и комуникацију, а који користи милијарде корисника широм света, није и потенцијално никада неће бити подложен истим правилима и контроли као штампани медији. Стога се политике у вези са репродукцијом материјала из штампе и са интернета могу се разликовати. Правила која се односе на интернет морају бити прилагођена специфичностима технологије како би се обезбедила заштита и промоција одговарајућих права и слобода.

У специфичним околностима овог случаја, у складу са образложењем домаћих судова, Европски суд за људска права је приметио да, иако није било спорно да је чланак био у супротности са правима подносиоца захтева, није улога судских власти да уклањају са јавне сцене све трагове публикација које су раније, на основу коначних судских одлука, биле сматране неоправданим нападима на личне репутације. Суд је даље нагласио да подносиоци захтева нису тражили да заштите своју репутацију на мање рестриктиван начин, попут захтева да се информација исправи додавањем напомене о претходним пресудама у њихову корист.

Европски суд за људска права је пресудио да није дошло до повреде права адвоката на поштовање приватног живота. Суд је нагласио да је право на слободу изражавања важно, укључујући и право медија да чувају архиве својих објава, али је истакао и да је уобичајено да се у таквим случајевима користи метода додавања напомене или линка на чланак који објашњава да је претходно био предмет судског поступка и да су тврдње у њему биле неутемељене.

објављивању информација о њему је виши. Насупрот томе, када се ради о особи која није јавна личност, право на приватност добија већу тежину, у складу са ставом који је заузео Европски суд за људска права, на пример, у случају *Hurbain v. Belgium*,³⁹ који представља евидентан заокрет ка интензивнијој заштити „права на заборав“. У овом предмету подносиоцу представке (издавачу белгијског дневног листа) наложено је да анонимизира електронску верзију чланка који је објављен 1994. године у штампаном издању новина, који је 2008. године постављен у дигитални архив. Чланак, објављен у листу *Le Soir*, садржао је пуно име Г., возача одговорног за смртни случај у саобраћајној несрећи у којој су погинуле две особе, а три особе су повређене. Возач, који је осуђен 2000. године одслужио је казну. Пред националним судом је 2012. године тужио *Hurbain* и успео у поступку у којем је захтевао анонимизацију новинског чланка који се односио на њега.

Hurbain је пред Европским судом за људска права покренуо поступак у којем је захтевао да Суд утврди да ли је у конкретним околностима овог случаја налог за анонимизацију заснован на релевантним и довољним разлозима и посебно, да ли је био пропорционалан легитимном циљу који се тиме желео постићи. Суд је сматрао да су домаћи судови узели у обзир природу и озбиљност чињеница садржаних у спорном новинском чланку везаних за судски поступак, чињеницу да чланак није имао актуелни, историјски или научни значај, и чињеницу да Г. није био позната (јавна) личност. Такође, судови су разумели важност озбиљне штете коју је Г. претрпео због онлајн доступности чланка са неограниченим приступом, што је могло створити „виртуални кривични досије“, посебно с обзиром на време које је прошло од оригиналне публикације чланка. Суд је спровео тест пропорционалности и закључио да анонимизација чланка не намеће прекомерни терет подносиоцу представке *Hurbain*-у, а да представља најделотворнији начин заштите Г-ове приватности.

Док претраживачи и медијски издавачи могу да буду дужни да уклоне или де-индексирају информације (информација се не брише у потпуности, али је претраживачи више не приказују у резултатима претраге),⁴⁰ важно је да се очува право јавности на информације и да се обезбеди да уклањање података не угрожава интерес шире заједнице или слободу штампе.

³⁹ Case of *Hurbain v. Belgium*, No. 57292/16 од 4. јула 2023.

⁴⁰ У литератури, када се говори о „праву на заборав“ истиче се да оно у свом тренутном облику примене не испуњава у потпуности своју суштинску сврху. Наиме, информације чије уклањање са претраживача захтева носилац података не бивају стварно избрисане – оне и даље постоје на интернету, непромењене и доступне. Претраживачи су само у обавези да прилагоде своје алгоритме тако да резултати претраге за одређено име не воде до тих информација. Оваква пракса често се описује као „површна“ или „козметичка“, јер подаци нису заиста уклоњени, већ су само теже доступни, односно више се не појављују директно у резултатима претраге по имену. Neville, A., *нав. чланак*, стр. 170.

У оквиру анализе заштите „права на заборав“ у судској пракси посебно се истиче критеријум који се односи на природу јавно доступних информација. Посебну пажњу Суд усмерава на утврђивање да ли су подаци „осетљивог карактера“ (на пример, информације о здравственом стању, сексуалној оријентацији, етничкој припадности и слично), као и на карактеристике самих података, пре свега у погледу њихове тачности, актуелности и релевантности. У том контексту, од кључног је значаја процена да ли је информација нетачна, застарела или је изгубила значај у светлу јавног интереса. У пресуди донетој у предмету *M.L. and W.W. v. Germany*⁴¹ подносиоци представке су осуђени на казну затвора због убиства популарног глумца које се догодило 1991. године. Након што су 2008. године пуштени из затвора, покренули су тужбе против једне немачке радио станице и недељног часописа, захтевајући да се чланци (у којем су били означени својим пуним именима) и радио интервјуи о њиховом случају уклоне из архива на њиховим веб-сајтовима. Суд је у овом случају показао извесан степен уздржаности када је реч о признавању „права на заборав“ на интернету. Предмет је решаван применом методе балансирања, уз употребу концепта „поља слободне процене“.⁴² Суд је на тај начин настојао да успостави „правичну равнотежу“ између права на приватност, с једне стране, и слободе изражавања и приступа информацијама, с друге стране. У образложењу пресуде, Суд је између осталог, изнео став да се појам „приватног живота“ односи на „личне информације за које појединци могу легитимно очекивати да неће бити објављене без њиховог пристанка“. Међутим, није утврдио повреду одредбе чл. 8, уз аргументацију да је интерес јавности да има приступ тим информацијама, посебно због природе кривичног дела која превазилази интересе подносилаца да заштите приватност, као и због чињенице да су чланци чије је уклањање са интернета захтевано, између осталог, и даље доприносили дебати која је у јавном интересу и да тужени нису били лица непозната јавности. Интерес јавности за неометан приступ архивама доступним на интернету преовладао је над интересом појединаца да буду „заборављени“ у дигиталном простору.

5. Закључак

У савременом друштву, где дигитална технологија омогућава трајно и масовно ширење информација, појављује се све израженија потреба за афирмацијом права појединца да управља својим дигиталним идентитетом и, под одређеним условима, буде ослобођен терета сопствене прошлости. У том контексту „право на заборав“ добија на значају. Иако није експлицитно

⁴¹ Case of *M.L. and W.W. v. Germany*, No. 60798/10 и 65599/10 од 28. јуна 2018.

⁴² Специфичност принципа „поља слободне процене“ (*margin of appreciation*) је у томе што државама уговорницама омогућава извесно подручје слободе када одлучују о томе да ли је неко ограничење нужно.

признато у тексту Европске конвенције о људским правима, ово право је кроз праксу Европског суда за људска права све чешће препознато као саставни део заштите приватног живота, гарантованог чл. 8. Конвенције.

Еволуција судске праксе на овом пољу указује на настојање Суда да адекватно одговори на све комплексније изазове које намеће дигитална ера, уз очување основних људских права и слобода. У том циљу, Суд је развио сет критеријума који служе као основ за одлучивање у предметима у којима ради заштите „права на заборав“ долази до сукоба између права на приватност и права на слободу изражавања.

Европски суд за људска права приступа заштити овог права са одређеном дозом опреза, водећи рачуна да се његова примена не доведе у колизију са кључним демократским вредностима, као што су слобода изражавања и право јавности да буде информисана. На опрез у заштити „права на заборав“ указује и одмерен приступом Суда како би се избегле потенцијалне злоупотребе и очувала равнотежа између супротстављених права.

Упркос ограничењима која у заштити овог права свакако постоје, „право на заборав“ представља важан правни механизам заштите приватности и угледа појединца у дигиталном окружењу. Ради обезбеђивања правне сигурности и доследности у судској пракси, неопходно је наставити са унапређивањем јасних и прецизних критеријума који ће омогућити уравнотежено и правично одмеравање између права на приватност и права на слободу изражавања.

*Sanda Ćorac, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN A DIGITAL ENVIRONMENT: "RIGHT TO BE FORGOTTEN" IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary

The digital environment brings with it new challenges in the realization and protection of fundamental human rights. One of these challenges is related to a key component of the digital space – the internet and the issue of information published on this global network. Once published, data remains accessible to the wider public without time limitation, which can endanger an individual's privacy. Adapting to new challenges, the European Court of Human Rights, established as an independent supranational body, continuously develops its case law concerning the protection of

rights. Its judgments provide an important framework for understanding and protecting individual rights in the digital environment, emphasizing the importance of the right to privacy, but also the right to freedom of expression, transmission, and storage of information. The subject of the paper will be the analysis of the case law of the European Court of Human Rights in matters concerning the protection of the “right to be forgotten,” through reaching a balance between opposing rights – the right to privacy and the right to freedom of expression.

Key words: *European Court of Human Rights, right to privacy, right to freedom of expression, right to be forgotten, case law.*

Литература

- Водич за члан 10 Европске конвенције о људским правима – Слобода изражавања, ажуриран 31. августа 2020, стр. 12, доступно на https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_10_srp
- Водич кроз судску праксу Европског суда за људска права – Заштита података, ажурирано 28. фебруара 2023., доступно на https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacijanova/vodic/Vodi%C4%8D_kroz_sudsku_praksu_ESZLJP/Vodi%C4%8D_kroz_sudsku_praksu_ESLJP-srpski_28.2.2023.godina.pdf.
- Дитертр, Ж., *Изводи из најзначајнијих одлука Европског суда за људска права* (превод Н. Крзнарић), Београд, 2006.
- Joint Factsheet, Right to be forgotten, ECtHR and CJEU Case-Law, последњи пут ажурирано 31.8.2024., доступно на <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/right-to-be-forgotten>
- Kilkelly, U., *Pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života*, Vodič za provedbu člana 8 Evropske konvencije o ljudskim pravima, 2004, доступно на http://www.coe.ba/web2/en/dokumenti/cat_view/36-coe-general-documents-coe-opti-dokumenti/116-publications-publikacije.html
- Cohen - Jonathan, G., *Respect for private and family life*, The European System For The Protection Of Human Rights/R. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold (eds.), Dordrecht, 1993.
- Neville, A., *Is It a Human Right To Be Forgotten? Conceptualizing The World View*, Santa Clara Journal of International Law, Vol. 15, Issue 2, 2017.
- Роагна, И., *Заштита права на поштовање приватног и породичног живота у складу са Европском Конвенцијом о људским правима*, Савет Европе, Стразбур, 2012, доступно на http://www.coe.int/t/dgi/hrnatimplement/Source/documentation/hb11_privatelifе_bosnian.pdf.
- Szeghalmi, V., *Difficulties Regarding the Right to Be Forgotten in the Case Law of the Strasbourg Court*, Athens Journal of Law, Volume 4, Issue 3.
- Scherak, N., *Der Konflikt zwischen dem Recht auf Meinungsfreiheit und den Persönlichkeitsrechten in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte*, Dissertation, Universität Wien, 2013.
- Ђорац, С., *Право на поштовање породичног живота као људско право*, докторска дисертација, Крагујевац, 2017 (необјављено).

Франић, М., Родин, М., Вујовић, В., *Заштита људских права у дигиталном окружењу*, Зборник радова: Актуалности грађанског процесног права – национална и успоредна правнотеоријска и практична достигнућа, Сплит, 2024.

Neval Çınar Ö., *The current case law of the European Court of Human Rights on privacy: challenges in the digital age*, The International Journal of Human Rights Volume 25, 2021, Issue 1: The right to privacy in the digital age: different perspectives around the globe.

Weber, R. H., *The Right to be Forgotten: More than a Pandora's box?*, Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce, Vol. 2, 2011.

Wechsler, S., *The Right to remember: The European Convention on Human Rights and the Right to be Forgotten*, Columbia Journal of Law and Social Problems, Vol. 49, No. 1/2015.

Правни прописи

Декларација о средствима масовне комуникације и људским правима, садржана у Резолуцији 428 (1970) Парламентарне скупштине Савета Европе од 23.1.1970.

Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – испр. и Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2010 и 10/2015.

Резолуција 1165 (1998) Парламентарне скупштине Савета Европе о праву на приватност од 26. јуна 1998.

Смернице 5/2019 о критеријумима за право на заборав у случају интернет претраживача у складу са Општом уредбом о заштити података, доступно на https://www.edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_guidelines_201905_rtfbsearchengines_afterpublicconsultation_hr.pdf.

Уредба (ЕУ) 2016/679 Европског парламента и Савета од 27. априла 2016. о заштити физичких лица у односу на обраду података о личности, и о слободном кретању таквих података и о стављању Директиве 95/46/ЕЗ ван снаге.

Судска пракса

Case of Axel Springer AG v. Germany, No. 39954/08 од 7. фебруара 2012.

Case of Auçaguer v. France, No. 8806/12 од 22. јуна 2017.

Case of B.B. v. France, 2009; No. 5335/06 од 17. децембра 2009.

Case of Biancardi v. Italy, No. 77419/16 од 25. новембра 2021.

Case of Brunet v. France, No. 21010/10 од 18. септембра 2014.

Case of Catt v. The United Kingdom, No. 43514/15 од 24. јануара 2019.

Case of Couderc and Hachette Filipacchi Associés v. France, No. 40454/07 од 10. новембра 2015.

Case of Denisov v. Ukraine, No. 76639/11 од 25. септембра 2018.

Case of Fuchsmann v. Germany, No. 71233/13 од 19. октобра 2017.

Case of Gardel v. France, No. 16428/05 од 17. децембра 2009.

Case of Gaughran v. The United Kingdom, No. 45245/15 од 13. фебруара 2020.

Case of Handyside v. The United Kingdom, No. 5493/72 од 7. децембра 1976.

Case of Hurbain v. Belgium, No. 57292/16 од 4. јула 2023.

Case of M. K. v. France, No. 19522/09 од 18. априла 2013.

Case of M.B. v. France, No. 22115/06 од 17. децембра 2009.

Case of M.L. and W.W. v. Germany, No. 60798/10 и 65599/10 од 28. јуна 2018.

Case of Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland, No. 931/13 од 27. јуна 2017.

Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden, No. 62332/00 од 6. јуна 2006.

Case of Sporrang and Lönnroth v. Sweden, No. 7151/75; 7152/75 од 23. септембра 1982.

Case of Von Hannover v. Germany (No. 2), No. 40660/08 and 60641/08 од 7. фебруара 2012.

Case of Węgrzynowski i Smolczewski v. Poland, No. 33846/07 од 16. јула 2013.

Case of M.M. v. The United Kingdom, No. 24029/07 од 13. новембра 2012.

Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González, од 13. маја 2014. у предмету C-131/12.